

A polgári életmód jellegzetességei Fejtő Ferenc életrajzáiban*

Fejtő Ferenc 1935-ben a *Nyugat* 11. számában *Zágrábi utinapló* címmel jelentette meg azt az írását, amelyben 1934 nyarán, zágrábi rokonainál tett látogatását írta le. Egy évvel később, 1936-ban jelent meg az *Érzelmes utazás* című könyve, amely az írónak a könyv új kiadásához írt előszavában elmondottak szerint a *Zágrábi utinapló* kibővített változata: „*rájöttem [...] az Útinaplóban megpendített gondolatok kissé hosszabb kifejtést igényelhetnének, a zágrábi és dalmáciai utazást, az apai, anyai emlékek közt való kalandozást folytatni kellene egy másik utazással, amelyben saját éneket keresném, saját gondolataimat tisztáznám, hiszen ezek még zavarosan, ellentmondásosan kerengtek bennem*”.¹ Az író pontosan megfogalmazza ugyan az *Érzelmes utazás* tárgyát, a két művet azonban műfaji szempontból is érdemes és érdekes vizsgálni.

A *Zágrábi utinapló* már címével is több kérdést vet fel. Útleírásnak nem mondhatjuk, mert nem olyan beszámoló, amely az utazás élményeiről tárgyyszerűen és tudományos hitelességgel törekedne beszámolni. Mondhatnánk inkább útirajznak, mert szubjektív reflexiókat állít előtérbe. Címének ellenére naplónak is bajosan mondható, hiszen nem találunk benne rendszeresen, folyamatosan, időrendben feljegyzett személyes élményeket, eseményeket. Az *Érzelmes utazás*ban ez utóbbi, a naplóforma egyik jellemzője, a keltezés adva van ugyan, azonban a napló valószínűleg utólagosan nyerte el ezt a formáját, feltehetőleg előzetes naplójegyzetek alapján, ám ekkorra már a címből eltűnt a napló megnevezés, ami ismét zavarba hozhat bennünket. Mind a cím, mind a könyv pedig csak Laurence Sterne azonos című művének ismeretében sejteti a könyv tárgyán kívül a műfaji besorolhatóságát, amit Fejtő a következőképpen határoz meg: „*nem szabad figyelmen kívül hagyni a műfajt sem, amelyet könyvem megírására választottam. Nemhiába neveztem Sterne híres művének címét plagizálva »Érzelmes utazásnak«.* Hangulatkönyvet írtam, lírát, és nem tudományos értekezést”.² Dolgozatomban az említett két írás mellett Fejtő először francia nyelven megjelent önéletrajzát is felhasználok, amely-

* Ez a tanulmány része az *Ahhoz a nemzethez csatlakoztak, amely befogadta őket. Nemzeti és vallási identitási kérdések Fejtő Ferenc életrajzáiban* című tanulmánynak, ezért a bevezető egy része csaknem teljesen megegyezik az említett tanulmány bevezetőjével. Megjelent: *Hungarológiai Közlemények* (15.) 2. 69–85.

¹ Fejtő 1989: 9.

² Fejtő 1989: 12.

nek eredeti címe *Mémoires. De Budapest à Paris* (a magyar kiadás címe *Budapesttől Párizsig*), alcíme *Emlékeim*.³ Fejtő ezen önéletírása és a többek által is lejegyzett életinterjúi, mint életnarrációk is fölvetnek néhány kérdést. Az önéletrajz a memoárral rokon műfaj, azzal a különbséggel, hogy az önéletrajz a történelmi események helyett inkább a személyiség bemutatására törekszik. Fejtő *Budapesttől Párizsig...* című könyvének esetében a cím alapján nehéz lenne nagy pontossággal meghatározni, vajon Fejtő emlékiratot szándékozott-e írni vagy önéletrajzot. Lejeune önéletírás-meghatározása szerint az önéletrajz „*visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezi*”.⁴ Lejeune-nel szemben De Man azt állítja, hogy „*az önéletrajz nemigen vethető alá műfaji behatárolásnak; minden egyes esete kivételnek tűnik a szabály alól; maguk a művek mindig áthajlanak szomszédos vagy akár gyökeresen eltérő műfajokba*”. Ezt az állítást nemcsak Fejtő „*memoárjai*” bizonyítják, a *Zágrábi utinapló* és az *Érzelmes utazás* műfaji besorolhatósága is hasonló nehézségek elé állít bennünket. De Man ugyanakkor azt a műfaji besorolást sem tartja meggyőzőbbnek, amely az önéletrajzot a fikcióval állítja szembe. Fejtegetésének végkicsengése szerint: „*[a]z önéletrajz elleplezi, hogy a szellemi arculat megromlását okozza*”.⁵ A De Man említett írásának címében szereplő „*defacement*” kifejezés nemcsak egy arc felismerhetetlenné, hanem egy írás kiolvashatatlaná tételezt/válását is jelenti. Egy emlékezetes arc és egy annak emléket állító írás „*arculatának*” az eltorzítására utal: egy emlékmű megromlását láthatjuk benne. Nem kétséges, hogy az önéletrajz valóságtükrözése esetenként görbe tükörként is funkcionálhat, mégis meg kell engednünk, hogy a befogadó maga döntse majd el, hiszi-e és mennyiben hiszi a leírtakat. De Man véleménye elutasító, Lejeune-é kevésbé: „*[a]z önéletírásban nélkülözhetetlen, hogy megkössék és betartsák a referenciális paktumot: nem szükséges azonban, hogy az eredmény a szigorú hasonlóság alapján jöjjön létre. Lehet, hogy a referenciális paktumot az olvasó kritériumai szerint nem tartják be pontosan, ennek ellenére mégsem tűnik el a szöveg referenciális értéke*”.⁶ Vizsgáljuk meg ezt a kérdést az alábbi példán: Fejtő a napló és a könyv eseményeinek idejeként is 1934 nyarat jegyzi,⁷ az útinapló nővére kisleány, Davor születésével zárul, és a könyvben is ekkor utazik el Zágrábból Fiuméba. Davor azonban 1935-ben született.⁸ Az útinapló 1935-ben jelent meg a *Nyugat* 11. számában. Fejtő feltehetőleg ebben az évben is járt Zágrábban, de ha nem is, alkalmasnak látta ezt a kedves családi eseményt is beleszőni az útinapló eseményei közé. Lejeune naplófogalmának meghatározása a naplót az önéletíráshoz közelíti. Eszerint „*a napló elsősorban élettevékenység*”, nemcsak irodalmi forma: „*[a] napló három egymásba épülő szakaszból álló folyamat, amelynek titkos, nehezen megfigyelhető magja van [...]: az életünkön való töpren-*

³ Fejtő 1990.

⁴ Lejeune 2003: 18.

⁵ De Man 1984.

⁶ Lejeune 2003: 38.

⁷ Fejtő 1990: 133.

⁸ Fejtő anyjának, Fischel Idának a sírhelye a zágrábi Mirogoj temetőben van (Odjel Ž, Polje 1, Razred II/1, Broj 23). Ugyanott van eltemetve Náda lányának a fia, Davor Kremsir (1935–2006) is. A kriptá tetején fekvő keresztén jól látható a születés és az elhalálozás éve.

gés és az írás közötti oda-vissza mozgás, mely nyomokat hagy a papíron, ahol a kimondott a kimondatlan dolgok tömegeinek hordozójeleként, illetve a mindennapi cselekvés motorjaként funkcionál”. A második szakasz második része nem más, mint „a naplót önéletrajzosító, időben távoli újraolvasás. Ez utóbbi már előkészíti a harmadik szakaszt, vagyis amikor mások olvassák el a naplót”.⁹ Ha elfogadjuk ezt az érvelést, akkor ebben az esetben is fenn kell állnia a referenciális paktumnak. Így az említett példa ellenére sem tűnik el a szöveg referenciális értéke, és Fejtő kijelentéseit tényekként fogadhatjuk el.

Tanulmányomban elsősorban azt vizsgálom, hogy a polgári életmód jellegzetességei hogyan érhetők tetten Fejtő családjá és rokonsága életében. Tanulmányozom ezt az író az 1934-ben írt zágrábi benyomásokat leíró *Zágrábi utinapló*, főleg pedig az ezeknek a benyomásoknak az alapján felidézett múlt eseményeinek és emlékeinek segítségével, amelyeket az *Érzelmek utazás* részletez. Mindezt összevetem más életbeszéléseivel és kibővítem, figyelembe véve az író jóval később megjelent visszaemlékezéseit és a vele készített interjúkat. Ezekben az életrajzokban Fejtő bemutatja a család életének jelentősebb eseményeit a századfordulón, azt megelőzően, majd a századforduló után, egészen az I. világháború kezdetéig, és bizonyos mértékig utal a két háború közti zágrábi rokonok és általában a zágrábiak életére. Ezek alapján képet nyerhetünk a polgári réteg életéről, a polgári életmód jellemzőiről a Monarchia egyes városaiban, nevezetesen Nagykanizsán, Zágrábban és Fiume környékén a századfordulón, sőt bepillantunk a zágrábi polgári életbe is az 1930-as években. Mindezek alapján érzékelhetjük, hogyan tükrözik Fejtő életrajzai a polgári életmód jellegzetességeit.

Hanák Péter az életmód és a gondolkozásmód egymásra hatását vizsgálva abból indult ki, hogy: „*ha igaz az a tétel, hogy az egyes rétegek és közösségszerű csoportok saját szokásaik, szabályaik, hagyományaik szerint élnek, laknak, gondolkodnak, akkor a tétel fordítva is igaz: az életmóddmúatók – a lakás, az öltözködés, a viselkedés, a szórakozás, a mentalitás – ugyan-csak jellemezhetik az egyes rétegeket, illetve csoportokat*”.¹⁰ Hanák szerint a középosztály életét vizsgálva „*a lakásviszonyokra, a lakberendezési, háztartási, étkezési szokásokra kell összpontosítanunk a figyelmet, s ezekből is a tipikusnak látszó vonásokat kell kiemelnünk*”.¹¹

Ha elfogadjuk a fent megfogalmazott vizsgálódási módszert, akkor legelőször is azt kell megnéznünk, milyen helyen állt a Fischl, Fischel és Bonyhádi család háza vagy lakása. Fejtő apai nagyanyja és apja Nagykanizsán, anyai rokonsága Zágrábban, nagyszülei egy időben Fiumében, anyai nagynénje férjének a családjá Fiumicellóban élt. Hanák állítása szerint: „*[a] középosztálybeliek vidéken jobbadán saját, földszintes-kertes villaházukban, a nagyobb városokban többnyire emeletes bérházakban, ha volt sajátjuk, annak egyik díszesebb lakosztályában laktak. Vidéken a városközpont, a főtér és a főutca [...] számított előkelőbb zónának*”.¹² Fejtő anyai nagyapja Zágrábban a vasútnál dolgozott hivatalnokként, sőt állomásfőnökként.¹³

⁹ Lejeune 2003: 22.

¹⁰ Hanák 1998.

¹¹ Hanák 1978: 468.

¹² Hanák 1978: 468.

¹³ Földes 2013: 250.

A család anyagi helyzetéről nem sokat tudunk, az állomásfőnökség mindenesetre biztos egzisztenciát jelentett. Apai nagyapjának nyomdája volt, könyv- és lapkiadással foglalkozott, így társadalmi helyzetük alapján mindkét család életét a polgári életmód határozta meg. A kanizsai nagyapára is érvényes lehet Hanák jellemzése: „[a] 19. század elején a városi módos polgárság üzletvitelét a szolidaritás, az óvatosság, a hagyományos foglalkozási ághoz, áruhoz, vevőkörhöz való ragaszkodás és a kockázat kerülése jellemezte. Értékrendje [...] közel állt a nemesiségéhez. Ezért vagyona tekintélyes részét a biztonságot adó és rangot biztosító ház-, szőlő-, földtulajdonba fektette. Értékválasztása és mentalitása tehát nyilvánvalóan presztízszorientált volt”.¹⁴ Valószínűleg hasonló megfontolásból építtette vagy vásárolta meg Fejtő apai nagyapja is Nagykanizsán a Csengery utca és a Kisfaludy utca sarkán álló kétemeletes házat, s Hanák megállapítását illusztrálja az, hogy az első emeleti lakást a Fischel család lakta. Fejtő családta nagyapjában a feltörekvő első nemzedék puritán szorgalmát és ügyességét, ebben látta a nagyapai vállalkozás fellendülésének az okát, vagyis hogy Nagykanizsára költözése után öt évvel nyomdája, húsz év múlva háza, boltja, lapja és fióküzletei voltak. A szegény munkásként érkező Fischl nagyapa azonban elsősorban nem leleményessége, hanem inkább szorgalma által, sőt egy szinte anekdotának is beillő családi esemény révén vált gazdaggá.¹⁵ Fischel nagyapa tizenhárom évvel Fejtő születése előtt halt meg, így az unoka gyermekkorában már csak Róza nagyanyja és annak nővére, Jenny néni lakott a nagyszülői házban. A nagy ház földszintjén és második emeletén lévő lakások bérbeadása valószínűleg legalább részben biztosította a két idős hölgy egzisztenciáját. Első, a házban megélt élménye egyben Fejtő gyermekkorának legnagyobb traumája is volt, itt érte anyja halálhíre. A szülői ház ezzel a házzal szemben áll, a szomorú hírt meghallva innen bámulja piros tetejét és elhagyott kéményét.¹⁶ Nagyszüleinek kétemeletes lakóháza és a vele szemközt álló ház, Fejtő szüleinek a háza, egy nagy sarokház, közel volt a város központjához, és a központban működő családi nyomda és könyvkereskedés helyiségeihez. Emellett a városnak azon a részén voltak, amely megfelelt azoknak a követelményeknek, amelyek a jómódú polgári család helyzetéhez illettek.

Fejtő zágrábi nagyszülei Zágrábban a Gundulić utcában, a 49. szám alatt laktak, ám ezt a lakást minden valószínűség szerint csak bérelték. Ez a ma is meglévő épület zágrábi viszonylatban talán még a nagykanizsainál is jobb helyen áll. Egyrészt ugyancsak közel a város központjához, másrészt pedig közel a pályaudvarhoz, Bonyhádi nagyapa munkahelyéhez. A városközpont közelsége mellett a nyugalmat és a kellemes környezetet a közeli parkosított terület, az úgynevezett „*zöld patkó*” biztosítja. Ennek az U alakú, parkokból álló övezetnek egyik ága a pályaudvar előtt terül el és szinte a város központi teréig húzódik. Vele párhuzamosan, az U másik ágaként egy másik parkosított terület nyúlik a Horvát Nemzeti Színház épületéig. Az U két ágát délen a botanikus kert köti össze. Anyja nővére, Antónia néni egy tekintélyes zágrábi ügyvéd, Carlo Spiller felesége volt, az ő családjuk a pár utcával távolabbi, ám a Zrinjevac parkhoz közelebb eső Gaj utcában lakott, közel a főtérhez, a Jellasics térhez, „*óriási nagypolgári*

¹⁴ Hanák 1998.

¹⁵ Fejtő 1989: 121–123.

¹⁶ Fejtő 1989: 150–151.

lakásban”. Fejtő másik anyai nagynénjének, Olga néniének a férje Emanuel Priester volt. A bankár Priester családnak Zágrábban is lehetett lakása, de erről nincsenek pontos adataink.

Ugyancsak fontos meghatározója az életmódnak a lakás nagysága és berendezése. „*A három szobát tehát a középosztályi lakásnagyság minimumának, mintegy alapképletének tekinthetjük, amelynek hálószobára, nappalira és ebédlőre való tagolása megfelelt az otthoni élet alapfunkcióinak. [...] a pozícióemelkedés azonban ennél nagyobb, tagoltabb lakást követelt. Az átlagos középosztálybeliek tipikus lakásnagysága a 4–5 szoba volt*”.¹⁷ Nagykanizsán a Fischel nagyszülők lakása az első emeleten volt, az utcáról nézve legalább háromszobás lehetett. Ezt igazolja Fejtő állítása, hogy miután a kanizsai ómama eladta a házat és hadikölcsönt vett az árán, majd elvesztette mindenét, a három szoba közül előbb egyet, majd kettőt kiadott albérletbe és a harmadikban húzódott meg Jenny néniével.¹⁸ Fejtő szülőháza földszintes sarokház, nagyságát tekintve, még ha csak a kaputól jobbra eső házrészt nézzük (ahol ma az emléktábla áll), akkor is legalább két utcai szobája volt. A Bonyhádi család zágrábi Gundulic utcai lakásának három utcai szobája volt, ezenfelül hálószoba is, amelyből a fürdőszobára is nyílt ajtó.¹⁹ Mindhárom lakásban tehát több szoba volt, nyilván az elengedhetetlen szalonnal és a személynak számára a cselédszobával, ennél fogva megfelelt a polgári lakás követelményeinek.

A lakások berendezése ugyancsak a polgári életförmáról tanúskodik. Hanák szerint a berendezési tárgyak között megtalálható volt a közepén álló „*négyszögű vagy ovális hosszú asztal*”, „*a falnál a nehéz tálaló és pohárszék*” – a kredenc –, benne az étkezéshez, az asztalnemű, a „*bársony- vagy selyemhuzatú*” ülgarnitúra, a „*mennyezetről csillár függött*”, és az „*igazi úri szalonhoz hozzátartozott a zongora*” is. Ezeket a bútordarabokat megtalálhatjuk, ha nem is a Fejtő bemutatta minden egyes lakásban, ám ha összegyűjtjük őket, akkor kialakul a polgári lakás vázolt berendezése. A kanizsai nagyszülők lakásában, a szalonban a kredencről, a szőnyegről és a két piros bársonyfotelről („*bársonyfotó*”) olvashatunk, máskor ezek „*két piros plüss karosszékként*” szerepelnek. Az innen nyíló balkon előtt állt a hintaszék és a kanári kalitkája. A szülőházban a bútorok helyett csak a zongoráról esik szó. Ez még Fejtő édesanyjának a zongorája, de nevelőanyja bemutatkozó látogatásakor, a gyerekek kérésére, elzongorázott rajta néhány népszerű zeneszámot. A zongora sorsának alakulása egyébként később elég talányos. Az egyik változat szerint anyja zongorája Zágrábba került, mert apja eladta Olga néniének. A lányai játszottak rajta, és a gyerek Fejtőt nem engedték zongorázni, amiért egész életében neheztelt az unokatestvéireire.²⁰ A másik változatban Fejtő a nevelőanyját említi, aki arról mesélt Fejtőnek, hogy amikor a II. világháború végén az orosz katonák fosztogattak Kanizsán, a Fischel házban is, az egyikük elkezdett „*klimpírozni a zongorán*”, mire Fejtő nevelőanyja, aki félig szerb származású lévén szót tudott érteni velük, megróttta őket. Ezután a katonák minden nap eljártak hozzá, hallgatni a játékát, és kenyeret, csokoládét vittek

¹⁷ Hanák 1978: 468–469.

¹⁸ Fejtő 1996: 80–81.

¹⁹ HR DAZG, 1122, Zbirka građevne dokumentacije, 819.804.

²⁰ Fejtő 1989: 155–156.

neki.²¹ Meglehet, hogy ez egy másik zongora volt, tény azonban, hogy Fejtő gyermekkorában a lakás berendezéséhez hozzátartozott a zongora. A zágrábi nagyszülők lakásában is volt egy, de az író csak a nagy ebédlőben levő kristálycsillárra emlékszik vissza. Tóni (Antónia) nénit pedig úgy említi, mint aki az ómamai karosszékben ülve mesél neki a hűgáról, Fejtő anyjáról.

Meg kell említenünk a fiumei lakást is. Nem tudni, mikor és miért költöztek el a Bonyhádi nagyszülők Fiuméba. Lányuk válásakor Budapestről Zágrábra utazott haza, Náda még Zágrábban született, Fiuméba nem sokkal ezután költöztek, jóval a fiatalasszony második házassága előtt. 1908 elején már ott laktak a Via Gisella 6-os számú házban. Azt sem tudjuk, meddig éltek ott a nagyszülők, 1914-ben, lányuk halálakor már Zágrábban lehettek. Fejtő 1934-ben, zágrábi látogatásakor kapta meg Ottó bácsitól anyja leveleit és feljegyzéseit, ezekből értesülünk az *Érzelmes utazás* oldalain a Bonyhádi család, mindenekelőtt az elvált fiatalasszony fiumei életéről. A fiumei lakás berendezése is polgári lakásra utal: erkélyes szoba, az erkélyablaknál fikusz, biedermeier kredenc, rajta hatalmas kagyló, kis asztalka szőtt takaróval letakarva, fonott hátú szék, dívány, az elmaradhatatlan zongora és a bekötött kották a könyvvállványon.

Pár szót szólhatunk a budapesti lakásról is, amelyben Fejtő anyja első házassága idején élt. Ennek berendezéséről nagyon keveset tudunk, mégsem hagyhatjuk el. Az ebédlőben volt egy dívány, de ami fontos, ott is volt zongora, amely billentyűzetét bársonyterítővel takarta le a ház asszonya.

A polgári lakás elmaradhatatlan tartozéka volt a jó minőségű, márkás porcelán étkezés is. A Fischel családban a süteményestányérok a Zsolnay gyár termékei voltak. Fejtő anyja pedig az első házassága idején öt meglátogató „*cousin*” tiszteletére damasztabrosszal terített és az asztalra került a meissenai porcelán étkezés, illetve az ezüst evőeszköz is. Ez is Hanák állítását igazolja, mely szerint a középosztálybelieknél a vendégségek idején előkerültek a „*félte őrzött metszett poharak, a nemes porcelán szervizek, az ezüst tálak és evőeszközök, a nehéz damasztabrossok és szalvéták*”.

Volt a polgári háztartásnak még „*egy fontos kelléke, a középosztályi pozíció elismert szimbóluma: a cseléd*”. Hanák szerint a háromszobás lakásban élő családban a cseléd „*mindenes*” volt, főzött, takarított, bevásárolt. A négy- vagy többszobás lakásban általában volt cselédszoba, és ezek a vagyonosabb családok két cseléd mellett mosónőt, takarítónőt is tartottak, a gyerekek mellett pedig nevelőnőt is.²² Fejtő, gyermekkorára emlékezve, többször is említi kanizsai nagyanyja cselédjeit. Később, nevelőanyja kapcsán, arról beszél, hogy az minden házimunkát maga végzett, anyósa nehezményezte is, amiért nem fogad mosónőt, sőt a kenyeret is maga dagasztotta. Az író gyakran említi a nevelőnőit is, akik a kanizsai szülőház költségvetésébe tartoztak. Ezek a nevelőnők elég gyakran változtak, de érdekes módon Fejtő általában horvátokként vagy németekként említi őket.

A polgári életmód mutatója az öltözködés is. Talán erről tudjuk meg a legkevesebbet. Fejtő csak anyja képét idézi fel, de nem az emlékei, hanem mások elbeszélései, fényképek és anyja feljegyzései alapján. 1934-ben arra gondol, hogy anyja „*ötvennyolc éves lenne [...]*,”

²¹ Földes 2013: 332.

²² Hanák 1978: 469.

s a haja ősz. De amikor meghalt, harminchét éves volt, fiatal, érett, szép. [...] Talán arra vártam, hogy [...] észreveszek valakit közeledni a sírok közti úton, feltornyozott hajában girardikalappal, magas halcsontos selyemblúzban, hosszú, harang alakú szoknyában, apró cipőiben topogva s tarka selyemernyőt tartva a feje fölét?”²³ Amikor otthagyta első férjét, a pályaudvarra indulva „a hajába igazította kis tollas kalapját a tükör előtt, púdert hintett az arcára, kezébe vette kis kiegészítőjét és ernyőjét”.²⁴ Második házasságkötésének a leírása szűkszavú, csak annyit tudunk meg, hogy az esküvői ruha sötét útikosztüm, a vőlegény pedig szalmaalapú visel. A kalap, kiegészítő, ernyő (meleg idő esetén a legyező) tehát fontos kiegészítők voltak, és a polgári elegancia elengedhetetlen kelléke volt a csipkével szegélyezett, fehér, selyem zsebkezdő is. A gyermekek öltözetének kapcsán csak a klasszikusnak számító matrózblúzt, a kislányoknál a csipkegallért érdemes megemlíteni.

A polgárság életének fontos jellemzője volt az oktatás, a művelődés és a szórakozás. A Bonyhádi szülők az első nemzedék leánygyermekéi számára biztosították a megfelelő oktatást. Nevelésüket és képzésüket nagymértékben meghatározta a családtagok zenei érdeklődése. Fejtő anyja Zágrábban végzett iskolai után Bécsben tanult a konzervatóriumban. Minden lakásban, ahol élt, Zágrábban, Budapesten, Fiumében, Nagykanizsán, volt zongora. Tanulmányai befejezése után Zágrábban zongoraórákat adott, férjhezmenetele után kedvtelésből zongorázott, válása után, amíg szüleinél élt, zongoraórákat adva járult hozzá a családi költségvetéshez. Antónia néni is volt zenei képzettsége, rendszeresen énekelt a zágrábi székesegyházban és Nagykanizsán is fellépett. Miután férjhez ment, tekintélyes ügyvéd férje mellett már nagypolgári életmódot élt. A harmincas években azonban, miután elvált férjétől, a Zágrábban működő énekesnőnek, Druzovics (Druzović) Erikának adott énekórákat. Fischel Lajos tanulmányairól nem tudunk meg semmit. Már tizennyolc éves korában a családi vállalkozás vezetője lett, apja Kaposvárott nyitott neki fióküzletet. Fischel nagypapa tipikusan első nemzedék volt. „Egész életét munkásság, kitartó szorgalom, szelídség s szerénység jellemezte.”²⁵ Fia azonban a kor szellemének megfelelően nem élt aszkétikus életet, így hamarosan megnyilvánultak a két nemzedék közötti ellentétek. Fischel Lajos, ahelyett, hogy üzletzárás után hazament és gyakorolt volna hegedülni, mint ahogyan azt az apja elvárta tőle, szívesebben töltötte az idejét kávéházban cigányzenét hallgatva, sőt egyszer éjjelzenét is adott egy kaposvári lánynak. Amikor apja arról értesült, hogy egy alkalommal ahelyett, hogy az üzletben dolgozott volna, Budapestre rándult lóversenyre, bezárta a kaposvári üzletet és hazahívta Nagykanizsára.

A Déli vasút megépítése után Kanizsa fontos vasúti csomóponttá vált, és a századfordulóra a város ipara is rohamos fejlődésnek indult, ami magával hozta az életmód változását is. A városban pezsgő élet folyt. Fejtő megértéssel írja le a második nemzedék életfelfogását és életmódját Tóni néni kanizsai emlékeit idézve 1900-ból: „[a] zászlószentelés a munkásság és polgárság békeünnepélye volt, főispánnal, katonazenével, lovasbandériumokkal, diadalkapuvál, fellobogózott várossal s a szabadkőműves gyárosok humanista szónoklataival”. Majd

²³ Fejtő 1989: 99–100.

²⁴ Fejtő 1989: 115.

²⁵ Fejtő 1989: 126.

összefoglalásként hozzáteszi: „[t]alán ez volt a város fejlődésének csúcspontja. Egyik ünnepély a másikat váltotta fel, banderiálisok lova nyomán porzott az utca, soha még annyi bál, annyi multság”.²⁶ A századforduló Nagykanizsa-képe Hanák megállapítását támasztja alá: „[h]ogy az »úri középosztály« a társadalmi-politikai gyakorlatban mégiscsak létezett, hatott, közösségi vonásokat mutatott és egységes életmódmintákat követett, az annak tulajdonítható, hogy az »úri«, a nemesi értékrend és a hozzákapcsolt életmód összefűzte a különböző középosztályelemeket. Ez a nemesi-dzsentri értékrend elég jól körülhatárolható, belülről átélhető, azonosulást adó és kívülről is érzékelhető, csodálható vagy elvethető sajátos pozíciót biztosított a »középosztálynak« a magyar társadalom polgárosodó struktúrájában.”²⁷ Fejtő is hasonlóan látja: „[...] jellemük is inkább a dzsentri hivatalnokság életmódja szerint alakult, mint az apai erkölcsbeszédék irányában”.²⁸ A második nemzedék élvezte az élet nyújtotta szépségeket, sőt Fischel Lajos „Karlsbadban, a Habsburg-monarchia egyik legdivatosabb gyógyhelyén meglehetősen gyakran kúráltatta magát”.²⁹ Még nem sejtették, hogy a békés idill hamarosan véget ér.

Milyenek voltak azonban ennek a polgári családnak a hétköznapjai? A nagyszülők első pillantásra nyugalmas életmódja, amelyet egy-egy rokon látogatása szakított meg, Nagykanizsán az *Érdekes Újság*, Zágrábban az *Agramer Tageblatt* olvasásával telt. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük, akkor kiderül, hogy a nagykanizsai ómama nyugodt életét is feldőlt a háború, a zágrábi nagyszülőkét pedig lányuk első házasságának sikertelensége. Ekkor szerzünk tudomást a zágrábi ómama divatszalonjáról, ahol a lányuk is besegített a munkába. A zongoraórák adása mellett ez Fiumében is folytatódik, sőt a fiatalasszony még harisnyastoppolásról is beszámol a „cousinnak” írt levelében. A Fiumében töltött évek háttéréről nem tudunk szinte semmit: „ópapa akkor Ausztriában és Dalmáciában utazgatott üzlet után”. Vajon mi lehet az oka, hogy a fiatalon állomásfőnökké lett Bonyhádi Emánuel ez időben magánzó, amint azt a korabeli lakcímjegyzék tanúsítja?³⁰ Ez az idő az anyagiak szempontjából talán nem volt gondtalannak mondható. Az ünnepélyes események egyike, a Bonyhádi lányok esküvője azonban háttérbe szorítja a mindennapok gondjait. Erre utal a házasságkötést megelőzően a briliánsgyűrű érkezése, az előkészületeihez tartozó bécsi bevásárlások, a ruhapróbák, a ketős esküvő, az aszfalton simán gördülő hintó, a kocsis felpántlikázott ostora.³¹ A bécsi tartózkodások alkalmából láthatták azt az operaelőadást is, amelyben Zelma Kurz operaénekesnő³² lépett fel. Fejtő anyja nagyon szerette a komolyzenét, különösen Beethoven, de Schumannt és Schubertet is, ám gyakran játszott Chopin mazurkáit is. Apja Schubert dalai mellett ked-

²⁶ Fejtő 1989: 128.

²⁷ Hanák 1998.

²⁸ Fejtő 1989: 124–125.

²⁹ Fejtő 1990: 426.

³⁰ *Adresar slob. i kr. glavnoga grada Zagreba 1911.*, Nakladna tiskara Vilima Eisenstädtera, Zagreb, 1911, 13.

³¹ Fejtő 1989: 136.

³² Zelma (helyesen) Selma Kurz (1874–1933) koloratúraszoprán. 1899-től 1929-ig volt a Wiener Hofoper operatársulat tagja.

velte a divatos operetteket, Johann Strauss, Lehár Ferenc és Kálmán Imre dalait. Fishel Lajos egyik budapesti látogatása alkalmával, amikor későbbi feleségénél volt ebéden, a *Balatonon megy a hajó*³³ című dalt énekelte, a fiatalasszony pedig zongorán kísérte. Fejtő gyermekkori emlékei között szerepelnek a vasárnap délelőttök, amikor apja gordonkán játszotta a *Hullámszó Balaton tetején* és az *Eltörött a hegedűm* című kedvenc nótáit.³⁴ Talán a Lehár-dalok kedvelésével magyarázható az is, hogy Fejtő nővére, Náda még 1934-ben is emlegette a *Gimbelem, gombolom...* kezdetű Lehár-dalt. Fejtő viszont arra emlékszik, hogy neki anyja a *Kommt ein Vogel gefolgen...* kezdetű dalt énekelte.

„A középosztály életmódjának egy általános, az alsóbb rétegektől megkülönböztető ismérve a nyaralás. A család a nyarat, a családfő néhány hetet vidéken töltött, ha volt még birtokos a családban, akkor az úrilakban, ha nem, akkor valamelyik falusi, kisvárosi ismerős családnál” – olvassuk Hanáknál.³⁵ A 19. század végén azonban már divat volt elutazni az Adria-tengerhez is, a Fiume környéki tengerparti üdülők ekkor kezdenek népszerűvé válni. A Fischel család második generációja, Fejtő családja nyilván nem engedhette volna meg magának az ilyen nyaralást, de vendégül látta őket az egyik Bonyhádi lány, Olga, aki egy gazdag bankár-család fiához ment feleségül. Így Fejtő anyjával és testvéreivel ott töltötte a nyarat, apja pedig a családfőnek kijáró rövidebb pihenőt. A Priester családnak a Triesztől 35 kilométerre északnyugatra fekvő Fiumicellóban nagy birtoka volt, nagyobb lakóházzal, ahol az egész rokonságot el tudták szállásolni. Habár a polgári osztály számára a nagyszámú vendégsereg és a hosszabb ideig tartó vendéglátás, mint „a dzsentri-örökség része”, fényűzésszámba mehetett, a Priester család esetében ez nem jelentette a családi költségvetés megterhelését. Fejtő az 1914. évi nyarat az „elveszett Paradicsom” élményeként jegyezte meg, amikor mintegy harmincan, egész apai és anyai családja ott gyűlt össze. A családi összejövetelt apjának sürgősen ott kellett hagynia, hogy különkiadást készítsen az újságja számára a szarajevói merényletről. Ezen a nyáron volt ott utoljára együtt anyjával, aki még az év szeptemberében meghalt egy zágrábi kórházban. Fejtő gyermekként csak „a nagy házra” emlékszik, amikor azonban 1989-ben hosszas keresgélés után megtalálta az akkor már felosztott Priester-birtokot, az intéző azzal vezette a házhoz, hogy az a „palazzo”. Fejtő azonnal felismerte a reneszánsz stílusú palotát, bejárta minden zugát a pincétől a padlásig, felismerte, melyik szoba volt az anyjáé, melyik az övé.³⁶ A Priester család nyaralója, a fiumicellói palota az előkelőségről tanúskodik: az épület és a park nagysága, az előcsarnok széles lépcsője, a hosszú folyosó, az emeleten a boltozatos szoba, a szűtől percegő bútor, a ház körül a nagy kert, amelyen patak folyik át, a lugas a nyugágygal és a nagy asztallal, a kertben sétáló páva és a gyerekek szórakoztatását szolgáló hinta (sőt egy póni is) már a nagypolgárság életébe enged bepillantást.

³³ Feltehetően a *Siófokra megy a hajó* kezdetű dalról lehetett szó, amelyben a Siófok szót a Balaton szóval helyettesítették.

³⁴ Fejtő 1990: 30.

³⁵ Hanák 1978: 473.

³⁶ Fejtő 1996: 18–19.

Ki kell térni arra is, milyen körülmények között éltek a második nemzedék gyermekei. Fejtő egy alkalommal azt írja, hogy unokatestvéreihez képest ő volt a szegény rokon: „[i]rigyeltem gyerekszobáját, a testhezálló, paddal egybekötött gyermekíróasztallal, kicsi székekkel, hintalóval, az ajtófélfában a gyűrűhintával; irigyeltem a jólét e teljességéért, amelyben hogy, hogy nem, még akkor sem volt részem, mikor lehetett volna. Anyám halála után a használt ruháit is én kaptam sokáig, de emlékszem, volt egy szép bársonykabátja, azt nagyon szerettem volna, de sose kaptam meg”.³⁷ Fejtő azonban azt is leírja, hogy az egyik karácsonyra játékvárat kapott ajándékba: „szabályszerű vár volt, felvonóhiddal, bástyákkal, jókora udvarral s magas falakkal, amelyek alá elképzelttem a vízzel telt sáncokat”.³⁸ A játékkonyha kötelezően kijárt a kislányoknak, úgy Olga néni két lányának, mint Nádának, ezekkel mindenféle ételleket kotyvasztottak a gyerekek. A fenti gyermekkori emlékek után már a tények következnek. A világháború eseményei miatt 1918-ban – Fejtő épp a zágrábi vakációról tért haza – apjának már el kellett adnia a nyomdáját és a napilapját, csak a könyv- és papíráru-kereskedést tartotta meg. 1919-ben pedig elvesztette a Horvátországhoz csatolt Csáktornyan levő üzletét is.³⁹ Ennek ellenére biztosítani tudta a kitűnő képességű fiú iskoláztatását. Fejtő magyar és német nyelvű általános iskolába járt, a gimnáziumban franciául és olaszul kezdett tanulni, érettségi után ő is és osztálytársai is borral jócskán megöntözött banketten ünnepelték a sikert, szüleitől ezüsthagymás sétataplácát kaptak és jutalmul Velencébe utaztak.⁴⁰ Nővére iskoláztatásáról nem tudunk, csak hogy a Wiener Bank Vereinnél volt hivatalnoknő. Tóni néni Ljerko nevű fia híres hegedűművész, majd zenepedagógus volt, Mirko fia pedig zeneszerző. Az I. világháború után a család még a polgárság, a Spiller család gyermekei a nagypolgárság életét élte, a II. világháború viharában azonban nagyrészt szétszóródott vagy elveszett a rokonság.

Fejtő életrajzi alapján Fejtő családja és közelebbi rokonai három generációjának az életét követhetjük nyomon. Mindannyiuk életmódja hasonló: a polgári, esetenként a nagypolgári életmód ismérveit mutatja. Ennek egyik oka, hogy egy családhoz tartoztak, a másik pedig az, hogy mindannyian ugyanabban az országban, az Osztrák–Magyar Monarchiában éltek, s ez mindenképpen erősítette a hasonlóságok létrejöttét és megőrzését. Ugyanakkor ezek a családok más-más városban éltek, ami a már kialakult életmódot és szokásokat idővel szűkszerűen befolyásolta és változtatott rajtuk. A családokban történt házasságkötések által pedig még inkább bővültek és újabb elemekkel gazdagodtak, újabb jellegzetességeket vettek fel. Az első nemzedék, a nagyszülők polgári életmódjának bizonyos elemei azonban állandósultak és a későbbi generációk életmódjában is föllelhetők.

Ćurković-Major Franciska

³⁷ Fejtő 1989: 34.

³⁸ Fejtő 1989: 120.

³⁹ Fejtő 1990: 37.

⁴⁰ Fejtő 1990: 74.

Források

Državni arhiv grada Zagreba, Zagreb (HR DAZG)

Hivatkozott irodalom

- De Man, Paul 1984: Az önéletrajz mint arcrongálás. In: *Pompeji*, 1997/2–3. 93–107.
<http://users.atw.hu/irodalomelmelet/deman.pdf> (Letöltve 2014. január 7.)
- Fejtő Ferenc 1990: *Budapesttől Párizsig. Emlékeim*. Magvető, Budapest.
- Fejtő Ferenc 1989: *Érzelmes utazás*. Magvető, Budapest.
- Fejtő Ferenc 1935: Zágrábi utinapló. In: *Nyugat*, 1935/11.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltve 2013. november 2.)
- Földes Anita 2013: *Átélttem egy évszázadot. Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel*. Scolar, Budapest.
- Hanák Péter (szerk.) 1978: *Magyarország története: tíz kötetben, 7/1.*, 1890–1918. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest.
- Hanák Péter 1998: Életmód és gondolkodásmód. *Budapesti Negyed* 22. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00017/197-204.html> (Letöltve: 2015. március 15.)
- Lejeune, Philippe 2003: *Önéletírás, élettörténet, napló*. EHarmattan, Budapest.